

DOI: 10.48261/arprl232101

Witold Bagiński

<https://orcid.org/0000-0003-4000-6813>

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

WSPÓŁPRACA SŁUŻB WYWIADOWCZYCH PRL I ZWIĄZKU SOWIECKIEGO JAKO ELEMENT RELACJI DWUSTRONNYCH KGB Z MSW (1956–1990)

Od połowy lat pięćdziesiątych do upadku komunizmu najważniejszym zagranicznym „partnerem” dla cywilnych organów bezpieczeństwa Polski Ludowej był Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRS, znany powszechnie jako KGB. Komitet istniał od wiosny 1954 r. i był bezpośrednim następcą MGB, a w dłuższej perspektywie czasowej – Czeka, NKWD i NKGB. W ramach tej służby za prowadzenie wywiadu zagranicznego odpowiadał I Zarząd Główny. Wywiad cywilny PRL nie utrzymywał natomiast żadnych kontaktów z sowieckim wywiadem wojskowym GRU, ponieważ te były zarezerwowane dla wywiadu wojskowego PRL, czyli Zarządu II Sztabu Generalnego.

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie, w jaki sposób kształtowało się współdziałanie sowieckiego wywiadu cywilnego z istniejącym w latach 1956–1990 Departamentem I MSW. Dla zobrazowania uwarunkowań systemowych, w jakich odbywały się te kontakty, w pierwszej części artykułu zostały przedstawione podstawowe dane na temat relacji KGB z MSW, w tym organizacji i funkcjonowania przedstawicielstwa tej służby

w PRL¹. Zagadnienia te stawały się już przedmiotem badań naukowych², a ze względu na swoją wagę i odniesienia do współczesności wzmianki na ten temat były również obecne w literaturze faktu adresowanej do szerszego kręgu odbiorców³ oraz we wspomnieniach i relacjach⁴. Na szczególną

¹ Niektóre ustalenia zawarte w tym artykule zostały wcześniej przedstawione w publikacji: W. Bagieński, *The Polish People's Republic and KGB Intelligence Cooperation after 1956*, „Securitas Imperii” 2020, nr 37, s. 70–84.

² Informacje na ten temat można znaleźć przede wszystkim w publikacjach: W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”. *Współpraca wywiadów polskiego i sowieckiego, 1944–1990*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 167, s. 127–146; Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009; A. Paczkowski, *Przyjaźń – pomoc – przykład: relacje między sowieckimi i polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 185–201; *Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. I*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 3, s. 149–173; *Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. II*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 4, s. 204–223; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013; L. Pawlikowicz, *Funkcje, struktura oraz naczelnicy Grupy Łącznikowej (Przedstawicielstwa) KGB w Warszawie w latach 1954–1991*, „Secretum” 2015, nr 2 (3), s. 102–111; *Aparaty centralne służb wywiadu cywilnego Układu Warszawskiego jako wyspecjalizowane struktury państwa 1944–1991*, red. J. Larecki, L. Pawlikowicz, P. Piotrowski, Rzeszów 2015; M. Sikora, *Zakres zainteresowania radzieckiego cywilnego wywiadu naukowo-technicznego w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa. Z perspektywy wymiany informacji wywiadowczej pomiędzy MSW PRL a KGB ZSRR*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7), s. 66–87; D. Zamiatała, *Współpraca KGB z SB w walce z Kościołem katolickim w latach sześćdziesiątych XX w.* [w:] *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917–1990)*, t. 2, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, Rzeszów–Lwów 2017, s. 183–210; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019; W. Bagieński, *Reprimenda w moskiewskiej centrali. Relacja ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy z pobytu na uroczystościach 40-lecia sowieckich organów bezpieczeństwa w grudniu 1957 r.*, „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2019, nr 36, s. 213–217; M. Sikora, *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych w PRL 1955–1990*, Katowice–Warszawa 2021. Warto również zwrócić uwagę na niektóre wątki pojawiające się w publikacjach zagranicznych autorów, w tym: Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001.

³ K. Kaszyński, J. Podgórski, *Szpiedzy, czyli tajemnice polskiego wywiadu*, Warszawa 1994; K. Dubiński, I. Jurczenko, *Być szpiegiem*, Warszawa 1994; K. Kaszyński, J. Podgórski, *Kryptonim „Polska” ...czyli szpiedzy i agenci*, Warszawa 1996; R. Badowski, *Ałganow, Jakimiszyn i inni. Kulisy wywiadu rosyjskiego. Wszystko o sprawie Oleksego*, Warszawa 1996.

⁴ W. Bereś, K. Burnetko, *Gliniarz z „Tygodnika”*. *Rozmowy z byłym ministrem spraw wewnętrznych Krzysztofem Kozłowskim*, Warszawa 1991; H. Piecuch, *Pożoga. W Jaru-*

uwagę zasługują tu zwłaszcza wspomnienia przedstawiciela KGB przy MSW w Warszawie gen. por. Witalija Pawłowa. Ciekawostkę wydawniczą stanowi dziennik Siergieja Kormilca, czyli jednego z sowieckich oficerów pracujących w Warszawie. Niestety zapiski te są na ogół bardzo lakoniczne i nie zawierają zbyt wielu wartościowych informacji⁵.

W przechowywanej obecnie w IPN dokumentacji archiwalnej peerelowskich służb nie ma zbyt wielu dokumentów odnoszących się do kontaktów KGB z MSW. Wiele ważnych akt, zawierających m.in. plany współdziałania czy protokoły z narad i spotkań roboczych, zniszczono pod koniec lat osiemdziesiątych, aby ukryć rzeczywisty charakter zależności między nimi⁶. Nie bez znaczenia jest również to, że najważniejsze dyspozycje wydawano ustnie i z zachowaniem odpowiednich pozorów. W zależności od sytuacji i potrzeb przekazywanie bezpośrednich poleceń mogło się odbywać zarówno na płaszczyźnie partyjnej (np. poprzez sekretarza KC PZPR odpowiedzialnego za nadzór nad MSW), jak i poprzez kontakty z kierownictwem resortu lub poszczególnych departamentów. Ci zaś przekazywali je na niższy szczebel, zazwyczaj nie informując swoich podwładnych o tym, od kogo je otrzymali. Zdarzało się, że docierali bezpośrednio do naczelników wydziałów bądź nawet konkretnych oficerów operacyjnych. W sumie w ten czy inny sposób Sowietci na ogół uzyskiwali to, co chcieli, nie dając w zamian zbyt wiele⁷.

Przedstawicielstwo KGB przy MSW PRL w Warszawie

Do jesieni 1956 r. przy organach bezpieczeństwa w sposób oficjalny funkcjonowali doradcy sowieccy, potocznie nazywani „sowiecikami”, którzy urzędowali w siedzibie bezpieki. Mieli oni bezpośredni wgląd

zelski tego nigdy nie powie, Warszawa 1996; M. Zacharski, *Rosyjska ruletka*, Poznań 2010; K. Kulmatycki, *Spowiedź esbeka. Dwadzieścia lat później*, Brzezia Łąka 2011.

⁵ W. Pawłow, *Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum. M. Raczynska, Warszawa 1994; S.A. Kormilec, *Dziennik niedokończony 1985–1988*, tłum., oprac. i wstęp A. Sobór-Świdorska, Warszawa 2020.

⁶ O tym, czego brakuje, mogą świadczyć m.in. akty zdawczo-odbiorcze i protokoły brakowania dokumentacji, zob. AIPN, 01748/36, mf. Protokół brakowania SO krypt. „Koopercanci” dot. współpracy między służbami wywiadowczymi krajów socjalistycznych, 4 XII 1973 r., k. 30 (PDF); AIPN, 2263/1, Wykaz segregatorów znajdujących się w Zespole Współpracy, [wrzesień 1983 r.], k. 280; AIPN, 2263/2, Wykaz dokumentów znajdujących się w dyspozycji Zespołu Współpracy z Bratnimi Służbami, 1 VI 1988 r., k. 244–246; AIPN, 1585/15265, Protokół przekazania dokumentów dot. współpracy MSW PRL z KBP i MSW ZSRR, 10 VIII 1987 r., k. 2–4.

⁷ Interesujące relacje na ten temat zebrane od byłych funkcjonariuszy zostały przedstawione w publikacji: *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 175–232.

w pracę poszczególnych jednostek operacyjnych i niekiedy bezpośrednio ingerowali w prowadzone sprawy⁸. Po wydarzeniach Października '56 w wyniku ustaleń władz PRL z władzami sowieckimi doradcy zostali zmuszeni do opuszczenia pomieszczeń wewnątrz resortu. Bardzo szybko, bo już na początku 1957 r., ustalono nowe zasady współpracy. Na mocy porozumienia o współpracy zawartego pomiędzy KGB a MSW 12 stycznia utworzono Grupę ds. Kontaktów KBP przy Radzie Ministrów ZSRS przy MSW PRL, określaną mianem Grupy Łącznikowej KGB przy MSW. Stanowiła ona swoistą ambasadę KGB w Warszawie⁹. Każdy ze służących w niej sowieckich oficerów miał ściśle określony zakres kompetencyjny wiążący się ze współpracą z konkretną jednostką Służby Bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej lub Wojskowej Służby Wewnętrznej. W ten sposób byli oni łącznikami pionów KGB, z których się wywodzili, z ich peerelowskimi odpowiednikami. Początkowo siedzibę grupy zlokalizowano w willi przy ul. Belwederskiej 44a, znajdującej się naprzeciwko ambasady sowieckiej. We wczesnych latach sześćdziesiątych, prawdopodobnie w 1962 r., przeniesiono ją do leżącej kilkaset metrów na południe tzw. Czerwonej Willi przy ul. Sułkowskiej 3 (wcześniej Belwederskiej 18b). Do dyspo-

⁸ Na temat doradców sowieckich zob. m.in. *NKWD o Polsce i Polakach. Rekonesans archiwalny*, red. W. Materski, A. Paczkowski, Warszawa 1996; A. Paczkowski, *Przyjaźń – pomoc – przykład...*, s. 185–201; K. Szwaagrzyk, *Rola oficerów sowieckich w aparacie bezpieczeństwa Polski („cywilnym” i wojskowym)* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata...*, s. 203–209; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina. sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010; S. Poleszak, *„Pomoc” sowiecka przy tworzeniu komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2010, t. 11, s. 81–101; M. Kurkiewicz, B. Noszczak, *Okiem sowietnika – raport doradcy z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS o pracy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (8 czerwca 1951 r.)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3, s. 205–220; P. Łapiński, W.J. Muszyński, *Działalność sowieckich „doradców” przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1947. Relacja z archiwów wywiadu USA*, „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2013, nr 28, s. 170–190; N. Pietrow, *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015; T. Ruzikowski, *Komunikat o stanie badań nad udziałem przedstawicieli służb sowieckich w strukturach RBP/MBP Polski Ludowej w latach 1944–1954* [w:] *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954*, red. *idem*, Warszawa 2016, s. 157–165; W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1–2; A. Paczkowski, *Sowietnicy w polskiej bezpiece AD 1949* [w:] *Polska. Sąsiedztwo bliższe i dalsze. Różne punkty widzenia. Księga jubileuszowa profesora Wojciecha Materskiego*, red. R. Żelichowski, Warszawa 2019, s. 434–455; N. Pietrow, *Działalność NKWD w Polsce w latach 1944–1945* [w:] *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019, s. 531–545.

⁹ AIPN, 0656/1, Porozumienie o współpracy pomiędzy organami bezpieczeństwa ZSRR i PRL (tłumaczenie z rosyjskiego), 12 I 1957, k. 2–6 (oryginał w języku rosyjskim zob. AIPN, 1585/2061, poszyt 1); *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 34–35.

zycji sowieckich służb oddano również willę znajdującą się na sąsiedniej posesji, przy ul. Belwederskiej 18a. Oba budynki były wykorzystywane przez KGB do 1990 r.¹⁰

Umowa z 1957 r. obowiązywała do początku lat siedemdziesiątych. Nowe porozumienie o współpracy MSW z KGB zostało podpisane przez ministra spraw wewnętrznych Franciszka Szlachcica i przewodniczącego KGB Jurija Andropowa 27 listopada 1971 r.¹¹ Na mocy tego dokumentu Grupa ds. Kontaktów KGB przy MSW została podniesiona do rangi Przedstawicielstwa KGB przy Radzie Ministrów ZSRS w Warszawie. W związku z wydaniem przez Prezydium Rady Najwyższej Związku Sowieckiego dekretu o skróceniu nazwy komitetu od czerwca 1978 r. było to po prostu Przedstawicielstwo KGB ZSRS w Warszawie. Według informacji podanej we współczesnym opracowaniu ABW określano je również mianem Grupy „Narew” KGB, aczkolwiek nazwy tej nie spotyka się w dokumentach SB¹².

Pierwszym kierownikiem Grupy Łącznikowej KGB przy MSW (oficjalnie: kierownikiem Grupy Łącznikowej KBP przy RM ZSRR, akredytowanym przy MSW PRL) został w styczniu 1957 r. dotychczasowy starszy doradca przy KdsBP płk Gieorgij Stiepanowicz Jewdokimienko. Kolejnymi szefami byli: od kwietnia 1959 r. gen. mjr Michał Fiodorowicz Szwyrkow, od sierpnia 1962 r. płk Jelisiej Tichonowicz Sinicyn, od kwietnia 1968 r. gen. mjr Jakow Pawłowicz Skomorochin, od kwietnia 1973 r. gen. por. Witalij Grigorjewicz Pawłow, od października 1984 r. gen. mjr Wasilij Aleksiejewicz Dożdalew, a od września 1987 gen. mjr Anatolij Tichonowicz Kiriejew. W związku z nagłą chorobą tego ostatniego oficera w maju 1990 r. jego obowiązki przejął gen. mjr Wasilij Pawłowicz Gałkin.

Bezpośrednie kontakty z Departamentem I MSW koordynowali na ogół zastępcy kierownika przedstawicielstwa KGB. Znane są nazwiska tylko kilku z nich. Na początku lat sześćdziesiątych stanowisko to zajmował płk Andriej Iwanowicz Raina, we wczesnych latach siedemdziesiątych płk Leonid Iwanowicz Stolarow, na początku osiemdziesiątych wspomniany gen. mjr Dożdalew. Zwraca uwagę fakt, iż wymienieni oficerowie byli wysoko postawieni w hierarchii KGB, aczkolwiek przynajmniej

¹⁰ W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 292–294.

¹¹ AIPN, 1585/15267, Porozumienie o współpracy organów bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, 27 XI 1971 r., k. 2–7.

¹² AIPN, 1585/2123, Współdziałanie z Przedstawicielstwem KBP w Warszawie, [1972 r.], k. 51; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 34–38.

część z nich została uprzednio zdekonspirowana wobec zachodnich służb. Niektórzy z nich znali język polski¹³.

Zgodnie z umową ze stycznia 1957 r. Grupa Łącznikowa KGB składała się początkowo z 5 lub 6 oficerów operacyjnych i kilkusobowego personelu technicznego. Ich głównym zadaniem było utrzymywanie stałych roboczych kontaktów z jednostkami MSW w wyznaczonym zakresie kompetencyjnym. Z biegiem lat liczba funkcjonariuszy KGB zatrudnionych w warszawskim przedstawicielstwie stopniowo wzrastała. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych pracowało w nim łącznie ok. 15 osób, licząc także personel pomocniczy. W grudniu 1980 r. byli to: gen. mjr Witalij Grigorjewicz Pawłow, gen. mjr Wiktor Iwanowicz Demidow, płk Wasilij Samojłow, płk Stanisław Andriejewicz Mienszykow, płk Nikołaj Nikołajewicz Siemaszko, płk Borys Griszyn, mjr Iwan Stanisławowicz Kuryłowicz, Siergiej Aleksandrowicz Kormilec, Władimir Iljicz Owczynnikiow, Walerij Nikołajewicz Prochorczyk, Nina Jakowlewna Bachwałowa, Maria Andriejewna Siergina i Nikołaj Afonin¹⁴.

Pod koniec lat osiemdziesiątych obsada przedstawicielstwa wzrosła do 22 osób, z których aż 5 oficerów odpowiadało za kontakty z Departamentem I MSW. Byli to zastępca kierownika – przedstawiciel I Zarządu Głównego KGB gen. mjr Wasilij Pawłowicz Gałkin – oraz podlegli mu płk Władimir Iwanowicz Rybaczenkow, płk Walentin Iwanowicz Kuczierow, płk Michaił Aleksandrowicz Fieoktistow i płk Anatolij Iwanowicz Lipatow. Prawdopodobnie w 1988 r. jednego z wymienionych oficerów KGB, odpowiedzialnych za kontakty z wywiadem, zastąpił ppłk Siergiej Aleksandrowicz Kormilec. Dla porównania relacje z Departamentem II MSW mieli utrzymywać 2 oficerowie, a w przypadku innych jednostek tylko pojedynczy funkcjonariusze. Oprócz nich w przedstawicielstwie zatrudniono też 8 osób personelu pomocniczego i technicznego. W wyniku zmian politycznych w Polsce z końcem grudnia 1989 r. skład Przedstawicielstwa KGB został zredukowany do 9 funkcjonariuszy, z czego już tylko 2 odpowiadało za kontakty robocze z wywiadem MSW¹⁵.

¹³ Н. Петров, *Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 гг. Справочник*, Москва 2010, с. 351–352, 727–728; *Энциклопедия секретных служб России*, сост. А.И. Колпакиди, Москва 2004, с. 683; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 69–72; *Представительство КГБ при МОБ – МВД ПНР*, <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/sovetnik/poland.htm>, dostęp 9 IV 2022 r.

¹⁴ AIPN, 0656/1, Porozumienie o współpracy pomiędzy organami bezpieczeństwa ZSRR i PRL (tłumaczenie z rosyjskiego), 12 I 1957, k. 5; AIPN, 1585/15393, Upominki noworoczne 1981 r., b.d., k. 3; W. Pawłow, *Byłem rezydentem KGB w Polsce...*, s. 8; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 69–73.

¹⁵ AIPN, 01153/4, Notatka służbowa, 11 XII 1989 r., k. 175; AIPN, 1585/15327, Przedstawicielstwo KBP ZSRR w Warszawie, b.d., k. 7–10, 26–28; AIPN, 1585/1456,

Oficerowie sowieccy pracujący w Warszawie byli na ogół akredytowani jako pracownicy Ambasady ZSRS w PRL. Zdarzało się, że występowali pod przybranymi nazwiskami. Przykładem może być Wasilij Dożdżalew, który oficjalnie występował jako radca minister Wasilij Swirin. Funkcjonariusze KGB posiadali stałe przepustki umożliwiające im wstęp do budynku przy ul. Rakowieckiej, aczkolwiek nie jest jasne, czy obejmowały one siedzibę Departamentu I MSW. Decyzją kierownictwa resortu oficerom SB nie wolno było przekazywać informacji ich sowieckim odpowiednikom na własną rękę. Do kontaktów z nimi byli dyrektorzy wywiadu i ich zastępcy, a także upoważnieni naczelnicy wydziałów lub wyznaczeni oficerowie. Teoretycznie byli oni zobowiązani do meldowania przełożonym o treści prowadzonych z nimi rozmów, ale w praktyce było to bardzo trudno wyegzekwować i nieoficjalne kontakty pomiędzy nimi istniały¹⁶.

Od strony formalnej oficerowie Grupy Łącznikowej podlegali XI Wydziałowi I ZG KGB, który od marca 1954 r. odpowiadał za współpracę z przedstawicielstwami w krajach podległych ZSRS. W listopadzie 1966 r. jednostkę tę usamodzielniono, wyłączając ją ze struktury I ZG, ale utrzymano jej dotychczasową nazwę. W lipcu 1968 r. Wydział XI stał się powtórnie komórką wywiadu i pozostał nią do rozwiązania KGB w 1991 r. Jednostka ta nie miała swojego odpowiednika w ramach wywiadu PRL, natomiast w latach sześćdziesiątych koordynacją współpracy z „bratnimi służbami” zajmował się Inspektorat przy Kierownictwie. Ponadto w ramach całego resortu za utrzymywanie relacji z sojusznicznymi służbami odpowiadał istniejący od 1 grudnia 1961 r. Wydział Zagraniczny Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych¹⁷.

Sowieckie służby, oprócz funkcjonariuszy akredytowanych w ramach Przedstawicielstwa KGB, wysyłały swoich oficerów także do Ambasady ZSRS i Biura Rady Handlowego w Warszawie oraz konsulatów w Gdańsku, Krakowie, Poznaniu i Szczecinie. Z reguły byli oni akredy-

F. Szlachcic, „Wspomnienia z okresu pracy w Organach Bezpieczeństwa i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (lata 1945–1972)”, Warszawa 1988, k. 194; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 69–73.

¹⁶ AIPN, 3790/3, Protokół przesłuchania świadka Wojciecha Lucjana Garstki, 29 X 1993 r., k. 185; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka Józefa Buraka, 29 X 1993 r., k. 196–200; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka Witolda Hruszki, 24 XI 1993 r., k. 100–101; H. Piecuch, *Pożoga...*, s. 55–58; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 73.

¹⁷ AIPN, 1595/87, Zarządzenie organizacyjne nr 0159/Org., 25 XI 1961 r., k. 657; AIPN, 003175/265, Opinia służbowa Stanisława Lesiuka, [styczeń 1963 r.], k. 78; J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secret Agents*, London 1974, s. 112; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 130; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB...*, s. 265–267; *idem*, *Funkcje, struktura oraz naczelnicy Grupy Łącznikowej...*, s. 104.

towani jako pracownicy dyplomatyczni lub konsularni i na ogół nie ujawniano ich wobec SB. Przykładem oficera tej kategorii był płk Władimir Pietrowicz Ałganow, akredytowany w PRL jako I sekretarz sowieckiej ambasady. Oddziały i wydziały specjalne KGB funkcjonowały również przy sowieckich jednostkach wojskowych stacjonujących w Polsce. Zatrudnieni w nich oficerowie utrzymywali robocze kontakty z terenowymi jednostkami SB¹⁸.

Kontakty protokolarne i nieformalne z KGB

Począwszy od stycznia 1957 r., przedstawiciele kierownictwa MSW i KGB, w tym dyrektorzy departamentów obu organizacji, spotykali się podczas dwustronnych narad. Organizowano je z myślą o uzgodnieniu kierunków działania, wypracowaniu aktualnych pól współpracy i wzajemnej wymiany doświadczeń. Spotkania te, mimo tworzenia pozorów równorzędności stron, w praktyce służyły Sowietom do kontrolowania, dyscyplinowania i programowania działalności słabszego w tym układzie partnera. Na podstawie fragmentarycznych danych udało się ustalić, że narady dwustronne na szczeblu kierownictwa służb odbyły się m.in. 16–17 czerwca 1960 r. w Warszawie, 18–21 września 1961 r. w Moskwie, 1–3 lipca 1963 r. w Warszawie, 4–10 czerwca 1965 r. w Moskwie, 6–11 stycznia 1969 r. w Warszawie, 10–15 marca 1969 r. w Moskwie, 25–26 czerwca 1971 r. w Warszawie, 18–22 lutego 1974 r. w Moskwie, 30 czerwca – 4 lipca 1980 r. w Moskwie i 21–25 listopada 1983 r. w Warszawie¹⁹.

Wzajemne relacje były podtrzymywane także na niższych szczeblach i przedstawiciele dyrekcji Departamentu I MSW spotykali się z szefostwem I Zarządu Głównego KGB również we własnym gronie. Już od przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych każdego roku odbywało się po kilka spotkań i rozmów roboczych na poziomie naczelników poszczególnych pionów obu wywiadów. Były one poświęcone m.in. omawianiu współpracy w dziedzinach wywiadu politycznego, walki z tzw. dywersją ideologiczną, rozpracowywaniu zachodnich służb specjalnych, instytucji kościelnych, NATO, EWG i emigracji. Swoje spotkania mieli również kierownicy wydziałów informacyjnych oraz wydziałów zajmujących się

¹⁸ R. Badowski, *Ałganow, Jakimiszyn i inni...*, s. 7–8, 28, 35; M. Zacharski, *Rosyjska ruletka...*, s. 172, 262, 320–321; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 68, 85–98.

¹⁹ AIPN, 1585/2061, Notatka dot. rozmów, które odbyły się 18–21 września 1961 r. w Moskwie, 21 IX 1961 r., k. 24–40 (PDF); AIPN, 1585/15265, Protokół przekazania dokumentów dot. współpracy MSW PRL z KBP i MSW ZSRR, 10 VIII 1987 r., k. 2–4; A. Paczkowski, *Przyjaźń – pomoc – przykład...*, s. 194–195.

techniką operacyjną, prowadzeniem działalności wywiadowczej z pozycji nielegalnych, inspiracją, dezinformacją oraz organizowaniem tzw. aktywnych przedsięwzięć. Szczególnie częste były kontakty dyrekcji wydziałów zajmujących się wywiadem naukowo-technicznym (WNT)²⁰.

Z inicjatywy służb sowieckich organy bezpieczeństwa PRL utrzymywały kontakty ze służbami z krajów należących do Układu Warszawskiego oraz innych państw bloku wschodniego. W wielu dokumentach określano je mianem „bratnich służb”. Do końca lat sześćdziesiątych główną formą kontaktów pomiędzy tymi służbami były rozmowy dwustronne. Najważniejszych ustaleń dokonywano podczas spotkań na szczeblu ministerialnym. Z reguły uczestniczyli w nich dyrektorzy głównych departamentów, dla których były one okazją do przedyskutowania interesujących ich tematów. Informowali się wzajemnie o głównych kierunkach zainteresowań operacyjnych, ustalali zasady i formę wymiany informacji, a niekiedy omawiali także wspólne przedsięwzięcia. Poczynione przez nich ustalenia znajdowały odzwierciedlenie w treści porozumień, które szefowie resortów podpisywali na zakończenie narad. Przy okazji kolejnych spotkań dokonywano oceny realizacji przyjętych ustaleń i formułowano plany na następny okres. Najintensywniejsze kontakty utrzymywano z wywiadem Czechosłowacji i NRD²¹.

Od początku lat siedemdziesiątych najważniejszym forum spotkań i dyskusji stały się narady szefów służb wywiadowczych krajów socjalistycznych. Spotkania te organizowano również z inicjatywy służb sowieckich, początkowo co dwa, a następnie co cztery lata. Stanowiły one okazję do wzajemnej wymiany wiedzy i doświadczeń, a także licznych rozmów dwustronnych. Pierwsza narada miała miejsce 7–11 grudnia 1970 r. w Budapeszcie, druga w bułgarskiej Warnie 23–27 października 1972 r. Trzecią zorganizowano 9–14 grudnia 1974 r. w nowo otwartej willi Departamentu I MSW w podwarszawskiej Magdalence. Do kolejnej, czwartej, doszło dopiero po czterech latach w Pradze 17–21 kwietnia

²⁰ AIPN, 1585/2123, Plan wymiany delegacji między MSW PRL i KBP przy RM ZSRR w 1972 r., b.d., k. 120–121; AIPN, 3486/80, t. 2, Grafik spotkań roboczych delegacji Departamentu I MSW i bratnich służb wywiadowczych w 1987 r., b.d., k. 50–52; AIPN, 02271/23, t. 3, Grafik spotkań roboczych delegacji Departamentu I MSW i bratnich służb wywiadowczych w 1989 r., b.d., k. 103–106; M. Sikora, *Black Box...*, s. 813–814.

²¹ AIPN, 1585/2123, Wzajemne stosunki i współpraca z odpowiednimi służbami w krajach socjalistycznych, 8 IV 1972 r., k. 31; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 592–593. Na temat współpracy MSW z StB zob. P. Žáček, *Československý pohled na polskou rozvědku. Dokumenty o spolupráci satelitních zpravodajských služeb, 1964*, „Securitas Imperii” 2012, nr 20, s. 120–137. Na temat współpracy MSW ze Stasi zob. T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.

1978 r. Kolejna miała miejsce pomiędzy 17 a 21 maja 1982 r. w Moskwie. Ostatnie takie spotkanie odbyło się 17–21 października 1988 r. w Berlinie²². Aranżowano także wielostronne spotkania robocze, które były poświęcone poszczególnym dziedzinom i kierunkom pracy wywiadowczej, np. problematyce kościelnej lub WNT²³.

Zgodnie z niepisanymi zasadami służby wywiadowcze krajów bloku wschodniego, w tym także KGB, nie powinny były werbować agentury wśród obywateli sojusznicznych państw. Mimo to oficerowie sowieccy zdobywali informacje od osób, z którymi utrzymywali oficjalne kontakty. Byli wśród nich członkowie władz partyjnych i administracyjnych różnego szczebla, a także oficerowie służb cywilnych i wojskowych wysokiego szczebla. Niektóre osoby wykorzystywano jako nieświadomych informatorów, czyli w tzw. kapturowy sposób. Pewien obraz tego, jak mogło to wyglądać w praktyce, dają wspomnienia gen. por. Witalija Pawłowa. Przed wyjazdem funkcjonariusza do Warszawy przewodniczący KGB poinstruował go, że ma na bieżąco przysyłać informacje o wszystkich ważniejszych wydarzeniach w PRL. Zdaniem Pawłowa przed jego przybyciem relacje pomiędzy Przedstawicielstwem KGB, kierowanym przez jego poprzednika gen. Skomorochina, a MSW miały raczej służbowy charakter i wiązały się przede wszystkim ze sprawami czysto operacyjnymi. W związku z tym po przyjeździe do Warszawy zbudował bardzo szeroką sieć kontaktów, dzięki którym mógł uzyskiwać ważne informacje, a jednocześnie weryfikować je w kilku źródłach. Ze względu na swoją pozycję miał również wgląd w rozgrywki wewnętrzne w partii i aparacie bezpieczeństwa, co umożliwiało stronie sowieckiej wykorzystywanie ich zgodnie z własnymi potrzebami. Zachowane relacje wskazują, że postępowanie gen. Pawłowa nie było wyjątkiem, lecz regułą²⁴.

Potwierdzeniem tego *modus operandi* może być przytoczona w opracowaniu ABW relacja jednego z byłych oficerów SB: „Wśród większości ówczesnych funkcjonariuszy SB panowało [...] złudne przekonanie, że pozasłużbowe kontakty z oficerami rezydentury KGB pozwolą im na zachowanie dotychczas zajmowanego stanowiska lub awans na wyższe. Radzieccy bezpieczniacy natomiast z premedytacją wykorzystywali ich mentalność i chętnie, rzekomo prywatnie, »bratali się« nie tylko z »centralą«, lecz także z kierownictwem jednostek terenowych SB. Ponosili przy

²² AIPN, 1585/15268, Protokół z rozmów pomiędzy delegacjami MSW PRL i KBP przy RM ZSRR, 26 VI 1971 r., k. 2; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 145–146; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB...*, s. 273–275.

²³ W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 189–198.

²⁴ W. Pawłow, *Byłem rezydentem KGB...*, s. 11–13.

tym koszty związane z wyjazdem w teren, zakupem prezentów i poczęstunkami dla »polskich czekistów«. Z jakiego funduszu rozliczali swoje wydatki – służbowego czy prywatnego – można tylko się domyślać. Była to tylko jedna z wielu metod pozyskiwania informacji stosowanych przez oficerów rezydentury KGB²⁵.

W świetle znanych dziś dokumentów i relacji nie można mieć wątpliwości, że oprócz KGB także GRU prowadziło klasyczną pracę operacyjną wśród „polskich przyjaciół”. Chociaż wiele informacji otrzymywano od MSW drogą oficjalną, to i tak werbowano obywateli PRL, a nawet członków PZPR i funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa. Najbardziej znanym przypadkiem tego typu sprawy jest historia byłego oficera Departamentu III MSW (ds. społeczno-politycznych), a potem Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych por. Marka Zielińskiego, który w 1993 r. został zatrzymany przez Urząd Ochrony Państwa pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Rosji, a wcześniej Związku Sowieckiego. Początki tego procederu miały się datować już na 1981 r.²⁶

O tym, że ów problem dotyczył także Departamentu I MSW, może świadczyć relacja Mariana Zacharskiego, który w latach dziewięćdziesiątych pracował na tzw. kierunku wschodnim: „Znanym mi dobrze przykładem z lat osiemdziesiątych jest próba klasycznego werbunku podjęta wobec młodego oficera Departamentu I MSW (czyli centrali wywiadu). Podczas podróży służbowej do Legnicy oficer zostaje zwabiony przez miejscowego, znanego mu, Polaka (*sic!*) do mieszkania, które jest jednocześnie lokalem konspiracyjnym. Tam czeka na niego dwóch oficerów KGB. Rozpoczynają wielogodzinną rozmowę, która wypełnia ramy klasycznego werbunku. Jako podstawę podjęcia współpracy z KGB proponują naszemu oficerowi stałe wypłaty pieniężne. Wspierają to mocnymi sugestiami dotyczącymi jego kariery w wywiadzie. Informują go, że mogą mu albo zaszkodzić, albo pomóc, w zależności od tego, jak się zachowa wobec ich propozycji. Młody oficer wychodzi ze spotkania wstrząśnięty i zszokowany. Po powrocie do centrali pisze raport, z którym osobiście udaje się do naczelnika swojego wydziału pana M. Ten, po zapoznaniu się z treścią, na oczach oficera wrzuca raport do niszcarki. Nie przekazuje go nawet w drodze służbowej do dyrektora. Sprawa definitywnie kończy swój bieg – na naczelniku²⁷. Ile ana-

²⁵ *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 202.

²⁶ M. Zacharski, *Rosyjska ruletka...*, s. 170–175; G. Chlasta, *Czterech. Brochwicz, Miodowicz, Niemczyk, Sienkiewicz*, Warszawa 2014, s. 68; A. Nyzio, *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989–1993*, Kraków 2020, s. 471.

²⁷ M. Zacharski, *Rosyjska ruletka...*, s. 175–176.

logicznych do tej prób werbunkowych, zwłaszcza takich, które zakończyły się powodzeniem, miało miejsce w okresie PRL, nie da się dziś określić.

Główne obszary bieżącej współpracy wywiadów PRL i ZSRS

Ze względu na zmiany, które zaszły na przełomie 1956 i 1957 r., oficerowie sowieccy starali się działać na terenie PRL w mniej widoczny sposób. Chociaż w myśl porozumienia kontakty Przedstawicielstwa KGB miały się ograniczać wyłącznie do ministra, jego zastępców i upoważnionych przez nich pracowników, to z czasem objęły także dyrekcje poszczególnych jednostek SB oraz wybranych naczelników wydziałów i samodzielnych sekcji. Doszło też do tego, że oficerowie z Przedstawicielstwa zaczęli coraz częściej przychodzić do głównej siedziby MSW. Od tej pory w dokumentach Departamentu I MSW wywiad sowiecki zwykle się określać mianem „przyjaciół radzieckich”, w skrócie „PR”. Niekiedy używano po prostu słowa „Przyjaciele”²⁸.

Codzienna współpraca pomiędzy Departamentem I MSW a I Zarządem Głównym KGB obejmowała przede wszystkim wymianę korespondencji w sprawie interesujących obie strony osób lub zagadnień. Zwracały się one do siebie o dokonanie sprawdzeń ewidencyjnych lub dokonanie innego rodzaju ustaleń potrzebnych w ramach realizacji konkretnych spraw lub operacji. Drugim podstawowym polem współpracy z sowieckimi służbami była wymiana informacji i materiałów wywiadowczych. W ramach Departamentu I odpowiadał za nią Wydział Informacyjny. W jego strukturze znajdował się kilkusobowy zespół zajmujący się opracowywaniem materiałów nadesłanych przez „zaprzyjaźnione” służby, tłumaczeniami oraz nadzorem nad wzajemnym przekazywaniem informacji. Określano go mianem Grupy lub Sekcji Łączności z Krajami Socjalistycznymi. W latach sześćdziesiątych komórkę tę nazywano Zespołem Wymiany Informacyjnej z Bratnimi Służbami, a później – Zespołem Współpracy z Krajami Socjalistycznymi. Zgodnie z przyjętymi zasadami pośredniczyła ona również w przekazywaniu przez wydziały operacyjne Departamentu I MSW danych do KGB. Nie ingerowała jednak w ich treść, poprzestając na zarejestrowaniu ich w prowadzonej przez siebie ewidencji. Wyjątkiem były jedynie materiały z dziedziny wywiadu naukowo-technicznego, których wymianę prowadziły jednostki zajmujące się tą problematyką²⁹.

²⁸ H. Bosak, *Oficer centrali. Z tajemnic polskiego wywiadu 1974–1976*, Warszawa 1996, s. 38; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 140; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR*..., s. 68–74.

²⁹ AIPN, 003175/394, Wniosek personalny dot. Jana Gołubowskiego, 2 XII 1970 r., k. 164; *ibidem*, Arkusze kwalifikacyjny okresowej oceny oficera, 20 XII 1975 r., k. 176; AIPN,

Główne obszary wspólnych zainteresowań w zakresie wywiadu politycznego w dużej części pokrywały się z głównymi kierunkami działań Departamentu I MSW. Obejmowały one sytuację polityczną w głównych krajach Zachodu, w tym przede wszystkim w USA, RFN, Francji i Wielkiej Brytanii. Chodziło tu zarówno o politykę wewnętrzną, jak i stosunki międzynarodowe. Z tego powodu najwięcej uwagi poświęcano ministerstwu spraw zagranicznych oraz powiązanym z nimi ośrodkom analitycznym i doradczym. Obserwowano również sytuację gospodarczą poszczególnych państw i sprawy związane z handlem zagranicznym. Strona sowiecka przywiązywała również wagę do meldunków na temat Chin i rozbudowywania przez nie wpływów na Dalekim Wschodzie. Sporo uwagi poświęcano rozpracowywaniu organizacji i instytucji międzynarodowych, zwłaszcza NATO i EWG, a także tzw. ośrodków dywersji ideologicznej. Obok Radia Wolna Europa i Radia „Swoboda” zaliczano do nich m.in. IV Międzynarodówkę, czyli trockistów. Duże znaczenie dla KGB miały zdobywane przez Departament I MSW informacje na temat Watykanu. Z punktu widzenia sowieckich służb szczególną wagę miały wszelkie wiadomości na temat polityki wschodniej Kościoła katolickiego oraz jego relacji z Kościołem prawosławnym³⁰.

Ze względu na wrywkowy charakter i fragmentaryczność danych skala wymiany informacyjnej ze służbami sowieckimi jest znana tylko częściowo. W 1958 r. Departament I otrzymał od KGB 74 informacje, przekazał w zamian 375, w 1959 r. było to odpowiednio 127 i 306, w 1961 r. zaś 127 i 609 informacji. W 1969 r. od KGB otrzymano 699 informacji, przesyłając w zamian 679; w 1970 r. – odpowiednio 655 i 1066, a w okresie do 31 maja 1971 r. – 236 i 894. Według danych za okres od kwietnia 1971 do listopada 1973 r. wymiana z KGB objęła 5924 informacje, opracowania i materiały, z czego 4110 przekazało MSW, a 1814 strona sowiecka. Z tej liczby 4903 informacje dotyczyły spraw politycznych i ekonomicznych

02385/52, t. 1, „Praca informacyjna w wywiadzie”, oprac. K. Siwek, Warszawa 1984, k. 25; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 140–141.

³⁰ AIPN, 1585/2061, Notatka z rozmów przeprowadzonych 16 i 17 czerwca 1960 r. w sprawie koordynacji przedsięwzięć wywiadowczych między KBP ZSRR i MSW PRL, [czerwiec 1960 r.], k. 70–75 (PDF); *ibidem*, Notatka dot. rozmów, które odbyły się 18–21 września 1961 r. w Moskwie, 21 IX 1961 r., k. 25–33 (PDF); *ibidem*, Notatka dot. podsumowania i dalszego rozwoju współpracy między KBP przy RM ZSRR i MSW PRL, 3 VII 1963 r., k. 97–100 (PDF); AIPN, 0649/3, Notatka służbowa dot. sytuacji w pracy Departamentu I (wywiadu) MSW, 16 I 1962 r., k. 9–10; AIPN, 1585/2121, Ocena współdziałania Departamentu I MSW ze służbą wywiadowczą ZSRR, [1971 r.], k. 129; AIPN, 1585/15269, Protokół z rozmów delegacji MSW PRL i KBP ZSRR, [25 XI 1983 r.], k. 5; W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 197–205; A. Grajewski, *Wstęp [w:] Pontyfikat wielu zagrożeń. Jan Paweł II w świetle dokumentów sprawy „Kapella” 1979–1990*, oprac. I. Mikłaszewicz, A. Grajewski, Warszawa 2021, s. 13–18.

(MSW przekazało ich 3481, otrzymując od KGB 1422), a 316 stanowiły materiały wywiadu naukowo-technicznego (przekazano 192, otrzymując 124). Tematyka przekazywanych informacji wywiadu obejmowała praktycznie wszystkie kierunki zainteresowań Departamentu I MSW³¹.

Mimo że wymiana danych ze służbami sowieckimi miała się opierać na zasadzie równości, to w praktyce trudno o niej mówić. KGB otrzymywało niemalże wszystkie informacje, które je interesowały, samo jednak najchętniej dzieliło się informacjami o drugorzędnym znaczeniu lub wręcz nieprzydatnymi dla służb PRL, jak np. opracowania na temat sytuacji politycznej w krajach Trzeciego Świata. Latem 1980 r. Wydział XVII (informacyjno-analityczny) Departamentu I MSW sporządził notatkę dotyczącą problemu nierównowagi w wymianie informacyjnej ze stroną sowiecką. Przekazano ją wiceministrowi spraw wewnętrznych gen. Mirosławowi Milewskiemu. Stwierdzono w niej m.in.: „W ostatnim okresie od bratniej służby radzieckiej otrzymujemy wiele informacji, z których tylko nieliczne dotyczą naszych kierunków zainteresowania, natomiast zdecydowana większość ma charakter fragmentaryczny, a często są to informacje znane ze źródeł oficjalnych. Nie otrzymujemy natomiast informacji nt. globalnych problemów polityki międzynarodowej (dotyczy to głównie problematyki europejskiej i polityki zagranicznej USA)”³². Oczywiście zupełnie inaczej to wyglądało, gdy Sowieci – przy pomocy „zaprzyjaźnionych” służb – chcieli osiągnąć swoje cele.

Ważnym polem współdziałania było przekazywanie sobie wiadomości na temat organizacji i działalności zachodnich służb specjalnych oraz tzw. ośrodków dywersji ideologicznej. Obie służby uzupełniały wzajemnie swoją wiedzę, przesyłając zarówno szczegółowe dane rozpracowywanych osób, jak i większe opracowania i analizy. Oprócz tego na bieżąco ostrzegały się o potencjalnych zagrożeniach. Na początku 1977 r. I Zarząd Główny KGB utworzył kartoteczny i komputerowy system ewidencyjny SOUD (Sistiema objedinnionnogo uczota danych o protivnikie), w którym zaczęto gromadzić dane obywateli państw zachodnich uznanych za niebezpiecznych dla krajów bloku komunistycznego. Dane takie miały być wprowadzane do systemu przez organy bezpieczeństwa Bułgarii,

³¹ AIPN, 002559/1, t. 1, M. Chabros, „Przyczynek do historii Departamentu I MSW”, Warszawa [1971], k. 366–367; AIPN, 1585/2121, Ocena współdziałania Departamentu I MSW ze służbą wywiadowczą ZSRR, [1971 r.], k. 128; AIPN, 1585/2129, Notatka służbowa dot. współpracy wywiadowczej MSW PRL i KBP ZSRR (kwiecień 1971 – listopad 1973 r.), 23 XI 1973 r., k. 129; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 141–143.

³² AIPN, 0449/55, t. 2, Notatka dot. wymiany informacji między ministerstwami spraw zagranicznych ZSRR i Polski oraz naszymi służbami, [lipiec 1980 r.], k. 227–228.

Czechosłowacji, Kuby, Mongolii, PRL, NRD i Węgier, a od 1984 r. także Wietnamu. Realizując polecenie służb sowieckich, MSW przystąpiło do SOUD w marcu 1978 r. Systemowi nadano polską nazwę – Połączony System Ewidencji Danych o Przeciwniku (PSED). W świetle zarządzenia ministra spraw wewnętrznych wszystkie jednostki operacyjne SB zostały zobowiązane do przekazywania posiadanych informacji o ludziach, których należało zarejestrować w tym systemie. W 1978 r. funkcjonariusze wywiadu PRL dokonali przeglądu swoich spraw i przesłali 769 danych osób do zarejestrowania w PSED. Mimo że w kolejnych latach liczba rejestracji była dużo mniejsza, to i tak Departament I MSW przekazał ich najwięcej spośród wszystkich jednostek operacyjnych całego MSW³³.

Do obszarów ścisłej współpracy należał wywiad naukowo-techniczny, dzięki któremu próbowano nadrobić zapóźnienie technologiczne i obejść zachodnie embargo na sprzedaż nowoczesnych urządzeń i maszyn do krajów komunistycznych. Wielokrotnie się zdarzało, że KGB zwracało się do MSW z konkretnymi zamówieniami związanymi z tą problematyką lub MSW oferowało KGB jakąś partię zdobytych przez siebie materiałów. Ciekawy przykład stanowi sprawa Mariana Zacharskiego, któremu udało się zdobyć dokumentację na temat bardzo nowoczesnych technologii zbrojeniowych opracowywanych w USA. Były one tak bardzo zaawansowane, że przemysł PRL nie miał możliwości i potencjału, by je wykorzystać. W tej sytuacji potraktowano je jako cenną kartę przetargową i za odpowiednim wynagrodzeniem przekazano do Związku Sowieckiego. Zdarzały się także sytuacje, kiedy na informację, że MSW zdobyło jakąś technologię i może ją udostępnić, KGB odpowiadało, że już ją posiada i nie jest nią zainteresowane³⁴.

Współpraca pomiędzy Departamentem I MSW a I ZG KGB w dziedzinie WNT była znana zachodnim, a w szczególności amerykańskim, służbom. Bez wątpienia przyczyniły się do tego ucieczki byłego naczelnika tej jednostki ppłk. Michała Goleniewskiego w roku 1961 i jednego z oficerów tego pionu ppłk. Jerzego Korycińskiego w 1983 r. Obaj funk-

³³ Najszerszy opis udziału SB PRL w PSED został przedstawiony w publikacji: *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 99–118. Zob. także A. Paczkowski, *Przyjaźń – pomoc – przykład...*, s. 197–198; W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”..., s. 143–144; E. Zajac, *Polska w Połączonym Systemie Ewidencji Danych o Przeciwniku (PSED) – próba rekonstrukcji* [w:] *Ofiary imperium. Imperia jako ofiary. 44 spojrzenia*, red. A. Nowak, Warszawa 2010, s. 543–556; L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB...*, s. 289–296.

³⁴ M. Sikora, *Zakres zainteresowania radzieckiego cywilnego wywiadu naukowo-technicznego...*, s. 66–87; *idem*, *Black Box...*, s. 809–827. Najwięcej zachowanych dokumentów na temat współpracy Departamentu I MSW z I ZG KGB w dziedzinie WNT pochodzi z lat 1987–1989, zob. AIPN, 02271/21, t. 16–20, 27.

cjonariusze mieli dużą wiedzę na temat systemu pracy tych jednostek, ich funkcjonowania, a także kadr i źródeł informacji. W rezultacie w latach 1989–1990 kwestia zaprzestania przez MSW działania na rzecz KGB w zakresie zdobywania nowych technologii stanowiła jeden z pierwszych warunków przedstawionych przez Amerykanów przy nawiązywaniu współpracy z Polakami. Odwoływano się przy tym do wspomnianej sprawy Mariana Zacharskiego, a także aresztowanego w podobnym czasie Jamesa Durwarda Harpera Jr., który również zdobywał bardzo cenne materiały wywiadowcze z dziedziny nowoczesnej techniki zbrojeniowej³⁵.

Elementem współpracy wywiadów były tzw. operacje aktywne. KGB wykorzystywało możliwości i infrastrukturę wywiadowczą służb bloku komunistycznego, w tym Departamentu I MSW, do przeprowadzania złożonych działań o charakterze inspiracji i dezinformacji. Większość z nich polegała na podszywaniu przeciwnikowi fałszywych informacji w celu sprowokowania go do określonego działania lub do jego zaniechania. W niektórych przypadkach chodziło o zdyskredytowanie konkretnych osób lub środowisk, np. za pomocą spreparowanych dokumentów lub publikacji. Do przeprowadzenia operacji inspiracyjnych wykorzystywano prasę oraz korespondencję listowną, a także oficjalne kontakty funkcjonariuszy i agentów z zachodnimi dziennikarzami, politykami i dyplomatami. Na przykład odpowiedzialny za tego rodzaju przedsięwzięcia Wydział XII Departamentu I MSW podał w swoim sprawozdaniu z grudnia 1988 r., że celem jego działań w minionym roku było m.in. demaskowanie działalności zachodnich służb specjalnych, niektórych polityków, podsycanie rozdzźwięków między RFN a Francją i Holandią oraz hamowanie procesów integracyjnych pomiędzy państwami należącymi do NATO i EWG. Widać wyraźnie, że cele te służyły bardziej geopolitycznym interesom Związku Sowieckiego, niż wynikały z polityki władz PRL³⁶.

Współpraca Departamentu I MSW z I Zarządem Głównym KGB w zasadzie nie obejmowała wspólnego werbowania i prowadzenia agencji. Ze względów bezpieczeństwa w wielu obszarach starano się po

³⁵ AIPN, 3558/9, t. 4, Szyfrogram nr 10562 z rezydentury w Waszyngtonie, 16 XI 1989 r., k. 223–224; AIPN, 3558/89, t. 2, Raport dot. spotkania z przedstawicielami Centralnej Agencji Wywiadowczej USA, 8 V 1990 r., k. 9; W. Bagieński, *Analiza sprawy ppłk. Michała Goleniewskiego, uciekiniera z wywiadu PRL* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 3, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2016, s. 551–580; W. Bagieński, *Uciekinierzy z wywiadu cywilnego PRL po 1956 r.* [w:] *Granica szeroko zamknięta. Polityczne, prawne i społeczne aspekty ucieczek z Polski Ludowej*, red. M. Dźwigał, P. Knap, P. Skubisz, Szczecin 2021, s. 22, 31–32; M. Sikora, *Black Box...*, s. 439–451, 754–760.

³⁶ AIPN, 0449/50, t. 5, Sprawozdanie z realizacji zadań operacyjnych Wydziału XII Departamentu I MSW w 1988 r., 16 XII 1988 r., k. 26.

prostu nie wchodzić sobie w drogę. Jeśli pojawiały się przesłanki, które wskazywały, że rozpracowywana osoba może być obiektem zainteresowania sojuszniczej służby, konsultowano się w tej sprawie i ustalano dalsze kroki. Zdarzały się również sytuacje, w których KGB za wiedzą i zgodą wywiadu PRL przejmowało od niego niektórych z jego agentów. Analiza pojedynczych znanych przypadków wskazuje, że w większości z nich chodziło o współpracowników, którzy byli bardziej przydatni dla KGB niż MSW. Jak się wydaje, odstępowanie wywiadowi PRL agentów przez służby sowieckie należało do rzadkości. Współcześnie nie da się określić, ile własnych źródeł zostało przekazanych przez Departament I MSW stronie sowieckiej. Z dużą pewnością można stwierdzić, że nawet w samym kierownictwie resortu tego nie wiedziano, ponieważ sprawy tego rodzaju były traktowane jako szczególnie tajne i znali je jedynie oficerowie bezpośrednio w nie zaangażowani³⁷.

Zagranicznymi przedstawicielstwami Departamentu I MSW były rezydentury oraz mniejsze liczebnie punkty operacyjne i ogniwa operacyjne. W świetle przyjętych zasad do kontaktów z funkcjonariuszami KGB działającymi na danym terenie był upoważniony jedynie rezydent wywiadu PRL. Ich częstotliwość miała być jednak ograniczona do niezbędnego minimum, i to przy zachowaniu pełnej konspiracji. Według dyrektyw kierownictwa Departamentu I MSW współpraca z „przyjaciółmi radzieckimi” w warunkach zagranicznych miała się ograniczać wyłącznie do kilku aspektów. Była to np. wymiana informacji dotyczących bezpośredniego zagrożenia placówek i ich personelu, a także prowokatorów i oferentów. Dozwolona była również ustna wymiana danych na temat sytuacji wywiadowczej i ogólnych założeń polityki danego kraju. Wszystkie inne informacje o charakterze operacyjnym mogły być przekazywane sowieckim służbom wyłącznie za pośrednictwem i wiedzą warszawskiej centrali. Po każdym spotkaniu z oficerem KGB rezydent Departamentu I MSW był zobowiązany przesłać do kraju notatkę i poinformować Wydział Informacyjny o uzyskanych w trakcie rozmowy danych. W praktyce zasady te nie zawsze były w pełni przestrzegane³⁸.

Wywiad PRL, w odróżnieniu od pozostałych służb wywiadowczych bloku komunistycznego, po 1956 r. nie wysyłał już swoich funkcjonariuszy na szkolenia do Związku Sowieckiego. Zresztą w latach wcześniejszych uczestniczyli oni tylko w dwóch takich kursach. Pierwszy z nich odbył się w Szkole nr 101, czyli Wyższej Szkole Wywiadowczej

³⁷ AIPN, 003195/204, mf., Notatka dot. „Joe”, 24 X 1975 r., k. 37–40 (PDF); AIPN, 3246/438, t. 1, Raport, 30 IX 1985 r., k. 44; AIPN, 02386/69, Przykłady współpracy Wydziału III Departamentu I MSW z KGB z 1989 r., b.d., k. 78; *ibidem*, Notatka dot. sprawy agenta „Ryszardek”, 5 V 1989 r., k. 79.

³⁸ AIPN, 003171/5, t. 2, Instrukcja nr 4/W/86 dla „Disa”, 14 IV 1986 r., k. 205.

KGB między styczniem 1954 i styczniem 1955 r., drugi – między majem 1955 i majem 1956 r. W każdym z nich uczestniczyło po 20 młodych i perspektywicznych funkcjonariuszy. Większość z nich w tym czasie nie była jeszcze pracownikami wywiadu. Planowano, że zostaną zatrudnieni w tym departamencie dopiero po pomyślnym zakończeniu moskiewskiego kursu³⁹.

Zakończenie

Zmiany polityczne, do których doszło w drugiej połowie 1989 r., sprawiły, że współpraca ze służbami sowieckimi zaczęła powoli zamierać. Początkowo utrzymywano jeszcze pozory i jesienią 1989 r. odbyło się kilka spotkań roboczych z oficerami z różnych pionów wywiadu KGB. Podczas planowania kolejnych na rok 1990 unikano poważniejszych deklaracji co do charakteru dalszych stosunków. Wydarzenia potoczyły się jednak bardzo szybko. W październiku Departament I, podobnie jak inne jednostki MSW, przeorientował swoje zadania, odstępując od walki z niegdysiejszą opozycją oraz Kościołem. W drugiej połowie grudnia wycofał się z udziału w planowanych wcześniej spotkaniach z KGB i innymi komunistycznymi służbami⁴⁰. Kiedy 29 stycznia 1990 r. uczestnicy XI Zjazdu PZPR przyjęli uchwałę o zakończeniu działalności partii, a w kolejnych tygodniach przygotowano i uchwalono ustawę reformującą służby specjalne, stało się jasne, że „przyjacielskie” relacje wywiadów zmierzają ku końcowi. W połowie marca 1990 r. warszawska centrala przesłała do rezydentów i kierowników punktów operacyjnych za granicą polecenie zaprzestania kontaktów z oficerami KGB. Zalecono im przy tym zachowanie znacznej ostrożności w relacjach z nimi także na płaszczyźnie oficjalnej działalności dyplomatycznej⁴¹. Choć już pod koniec 1989 r. KGB zredukowało obsadę swojego warszawskiego przedstawicielstwa o blisko jedną trzecią, nie zdecydowało się jeszcze na jego likwidację. Funkcjonowało ono do rozwiązania MSW w lipcu 1990 r. Niektórzy z zatrudnionych w nim oficerów pozostali jednak w Polsce i pracowali w ramach rezydentury KGB, mającej siedzibę w Ambasadzie Związku Sowieckiego w Warszawie.

Sowieckie służby specjalne nie lubiły wtajemniczać w swoje operacje innych, rzekomo „bratnich”, służb. Organy bezpieczeństwa PRL, podobnie

³⁹ W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 625–630; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 122–128.

⁴⁰ AIPN, 3486/80, t. 2, Pismo dyrektora Departamentu I MSW do dyrektora Gabinetu Ministra SW, 23 XII 1989 r., k. 68.

⁴¹ AIPN, 3486/77, Szyfrogram nr 00648-00653, 16 III 1990 r., k. 210.

jak innych krajów bloku komunistycznego, nie były przez KGB i GRU traktowane jak równorzędny partner, pręcej jak użyteczny pomocnik lub wręcz chłopiec na posyłki. Zdaniem Ladislava Bittmana, który – zanim zdecydował się na ucieczkę na Zachód – był oficerem czechosłowackiego wywiadu, po wydarzeniach z jesieni 1956 r. Sowieci, a w ślad za nimi pozostałe służby krajów bloku utracili zaufanie do organów bezpieczeństwa PRL i traktowali je z dystansem. Mimo że na przestrzeni lat sześćdziesiątych relacje między KGB a MSW ustabilizowały się, nigdy nie były tak bliskie, jak w przypadku innych komunistycznych służb. Zawirowania polityczne w PRL, do których doszło na początku lat osiemdziesiątych, w tym przede wszystkim narodziny Solidarności, miały – jego zdaniem – stworzyć barierę nieufności w stosunku do towarzyszy z PRL⁴². Spotykany w dokumentach resortu skrótowiec PR od „przyjaciele radzieccy”, którym określano sowieckie służby, był więc sformułowaniem mocno na wyrost.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Wspomnienia

Bereś W., Burnetko K., *Gliniarz z „Tygodnika”. Rozmowy z byłym ministrem spraw wewnętrznych Krzysztofem Kozłowskim*, Warszawa 1991.

Bittman L., *The KGB and Soviet Disinformation. An Insider's View*, Washington, DC, 1985.

Bosak H., *Oficer centrali. Z tajemnic polskiego wywiadu 1974–1976*, Warszawa 1996.

Kormilec S.A., *Dziennik niedokończony 1985–1988*, tłum., oprac. i wstęp A. Sobór-Świdarska, Warszawa 2020.

Kulmatycki K., *Spowiedź esbeka. Dwadzieścia lat później*, Brzezia Łąka 2011.

Pawłow W., *Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum. M. Raczyńska, Warszawa 1994.

Piecuch H., *Pożoga. W. Jaruzelski tego nigdy nie powie*, Warszawa 1996.

Zacharski M., *Rosyjska ruletka*, Poznań 2010.

Opracowania

Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001.

⁴² L. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation. An Insider's View*, Washington, DC, 1985, s. 31.

- Aparaty centralne służb wywiadu cywilnego Układu Warszawskiego jako wyspecjalizowane struktury państwa 1944–1991*, red. J. Larecki, L. Pawlikowicz, P. Piotrowski, Rzeszów 2015.
- Badowski R., *Ałganow, Jakimiszyn i inni. Kulisy wywiadu rosyjskiego. Wszystko o sprawie Oleksego*, Warszawa 1996.
- Bagieński W., *Analiza sprawy ppłk. Michała Goleniewskiego, uciekiniera z wywiadu PRL* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 3, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2016.
- Bagieński W., *Reprimenda w moskiewskiej centrali. Relacja ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy z pobytu na uroczystościach 40-lecia sowieckich organów bezpieczeństwa w grudniu 1957 r.*, „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2019, nr 36.
- Bagieński W., *The Polish People's Republic and KGB Intelligence Cooperation after 1956*, „Securitas Imperii” 2020, nr 37.
- Bagieński W., *Uciekinierzy z wywiadu cywilnego PRL po 1956 r.* [w:] *Granica szeroko zamknięta. Polityczne, prawne i społeczne aspekty ucieczek z Polski Ludowej*, red. M. Dźwigał, P. Knap, P. Skubisz, Szczecin 2021.
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.
- Barron J., *KGB. The Secret Work of Soviet Secret Agents*, London 1974.
- Bułhak W., Paczkowski A., „Przyjaciele radziecy”. *Współpraca wywiadów polskiego i sowieckiego, 1944–1990*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 167.
- Bułhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.
- Chłosta G., *Czterech. Brochwicz, Miodowicz, Niemczyk, Sienkiewicz*, Warszawa 2014.
- Dubiński K., Jurczenko I., *Być szpiegiem*, Warszawa 1994.
- Grajewski A., *Wstęp* [w:] *Pontyfikat wielu zagrożeń. Jan Paweł II w świetle dokumentów sprawy „Kapella” 1979–1990*, oprac. I. Mikłaszewicz, A. Grajewski, Warszawa 2021.
- Jaskułowski T., *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.
- Kaszyński K., Podgórski J., *Kryptonim „Polska” ... czyli szpiedzy i agenci*, Warszawa 1996.
- Kaszyński K., Podgórski J., *Szpiedzy, czyli tajemnice polskiego wywiadu*, Warszawa 1994.
- Kołakowski P., *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Kurkiewicz M., Noszczak B., *Okiem sowietnika – raport doradcy z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS o pracy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (8 czerwca 1951 r.)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3.

- Łapiński P., Muszyński W.J., *Działalność sowieckich „doradców” przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1947. Relacja z archiwów wywiadu USA*, „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2013, nr 28.
- NKWD o Polsce i Polakach. *Rekonosans archiwalny*, red. W. Materski, A. Paczkowski, Warszawa 1996.
- Nyzio A., *Rakowiecka w remoncie. Transformacja polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w latach 1989–1993*, Kraków 2020.
- Paczkowski A., *Przyjaźń – pomoc – przykład: relacje między sowieckimi i polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietni w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009.
- Paczkowski A., *Sowiećnicy w polskiej bezpiecze AD 1949* [w:] *Polska. Sąsiedztwo bliższe i dalsze. Różne punkty widzenia. Księga jubileuszowa profesora Wojciecha Materskiego*, red. R. Żelichowski, Warszawa 2019.
- Pawlikowicz L., *Aparat centralny 1. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013.
- Pawlikowicz L., *Funkcje, struktura oraz naczelnicy Grupy Łącznikowej (Przedstawicielstwa) KGB w Warszawie w latach 1954–1991*, „Secretum” 2015, nr 2 (3).
- Pietrow N., *Działalność NKWD w Polsce w latach 1944–1945* [w:] *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019.
- Pietrow N., *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015.
- Poleszak S., *„Pomoc” sowiecka przy tworzeniu komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2010, t. 11.
- Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. I*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 3.
- Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. II*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 4.
- Ruzikowski T., *Komunikat o stanie badań nad udziałem przedstawicieli służb sowieckich w strukturach RBP/MBP Polski Ludowej w latach 1944–1954* [w:] *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954*, red. idem, Warszawa 2016.
- Siemiątkowski Z., *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.
- Sikora M., *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych w PRL 1955–1990*, Katowice–Warszawa 2021.
- Sikora M., *Zakres zainteresowania radzieckiego cywilnego wywiadu naukowo-technicznego w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa. Z perspektywy wymia-*

- ny informacji wywiadowczej pomiędzy MSW PRL a KGB ZSRR, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7).
- Szwagrzyk K., *Rola oficerów sowieckich w aparacie bezpieczeństwa Polski („cywilnym” i wojskowym) [w:] W objęciach Wielkiego Brata. Sowieci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009.
- Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013.
- Žáček P., *Československý pohled na polskou rozvědku. Dokumenty o spolupráci satelitních zpravodajských služeb, 1964*, „Securitas Imperii” 2012, nr 20.
- Zajac E., *Polska w Połączonym Systemie Ewidencji Danych o Przeciwniku (PSED) – próba rekonstrukcji [w:] Ofiary imperium. Imperia jako ofiary. 44 spojzenia*, red. A. Nowak, Warszawa 2010.
- Zamiatała D., *Współpraca KGB z SB w walce z Kościołem katolickim w latach sześćdziesiątych XX w. [w:] Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917–1990)*, t. 2, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, Rzeszów–Lwów 2017.
- Петров Н., *Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 гг. Справочник*, Москва 2010.
- Энциклопедия секретных служб России*, сост. А.И. Колпакиди, Москва 2004.

Publikacje internetowe

- Представительство КГБ при МОБ – МВД ПНР*, <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/sovetsnik/poland.htm>, dostęp 9 IV 2022 r.

Streszczenie: Przez cały okres PRL organy bezpieczeństwa w Polsce znajdowały się pod wpływem i nadzorem Związku Sowieckiego. Na początku 1957 r. uzgodniono, że w Warszawie zostanie powołana Grupa Łącznikowa KGB, która od wczesnych lat siedemdziesiątych nosiła nazwę Przedstawicielstwo KGB przy MSW PRL. Jej zadaniem było koordynowanie współpracy między organami bezpieczeństwa obu krajów. Kierunki współdziałania pomiędzy MSW a KGB były ustalane podczas dwustronnych narad, które naprzemiennie odbywały się w Warszawie i Moskwie. Z inicjatywy strony sowieckiej zwoływano również cykliczne konferencje służb wywiadowczych państw bloku. Po 1956 r., mimo zmiany sytuacji politycznej, służby sowieckie wywierały wpływ na kierunek działań MSW. Jedną z najważniejszych dziedzin współpracy była działalność wywiadowcza. Departament I MSW współpracował z I Głównym Zarządem KGB na wielu polach. Podstawą współpracy była wymiana danych operacyjnych, informacji i niektórych uzyskanych dokumentów. Dotyczyły one przede wszystkim tematyki politycznej i gospodarczej. Ważną dziedziną współpracy był również wywiad naukowo-techniczny oraz tzw. operacje aktywne. Organy bezpieczeństwa PRL nie były traktowane przez KGB jako równorzędny part-

ner. Bardzo często były zmuszone dawać więcej, niż otrzymywały w zamian. Współdziałanie z sowieckim wywiadem ustało w pierwszym kwartale 1990 r. na skutek zmiany wektorów polityki zagranicznej państwa.

Słowa kluczowe: wywiad, wywiad cywilny, MSW, Departament I MSW, Służba Bezpieczeństwa, KGB, I Zarząd Główny KGB, Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, zimna wojna

Witold Bagieński (ur. 1980) – doktor nauk humanistycznych, historyk, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Wydziału Badań i Edukacji Archiwalnej Archiwum IPN w Warszawie. Autor monografii *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961* (2017). Redaktor naukowy publikacji źródłowej: *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990* (2020). Współredaktor wielotomowego wydawnictwa *Leksykon bezpieczeństwa. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* (t. 1–4, 2020–2023) i publikacji źródłowych *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* (t. 1–3, 2010) oraz *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR* (2013).

Cooperation between the Intelligence Services of the Polish People’s Republic and the Soviet Union as an Element of Bilateral Relations between the KGB and the Ministry of the Interior (1956–1990)

Abstract: Throughout the communist period, the security authorities in Poland were under the influence and supervision of the Soviet Union. At the beginning of 1957, it was agreed to set up a KGB Liaison Group in Warsaw, which, from the early 1970s, was called the KGB Representation to the Interior Ministry of the Polish People’s Republic. Its task was to coordinate cooperation between the security authorities of the two countries. The course of interaction between the Ministry of the Interior and the KGB was established during bilateral meetings, which took place alternately in Warsaw and Moscow. Periodic conferences of the intelligence services of the bloc socialist countries were also convened on the initiative of the Soviet side. After 1956, despite the change in the political situation, the Soviet services continued to exert influence on the direction of the activities taken by the Ministry of the Interior. One of the most important areas of cooperation was in intelligence activities. The Department I of the Ministry of the Interior cooperated with the First Main Directorate of the KGB in many fields. The basis of cooperation was the exchange of operational data, information and certain obtained documents. These mainly concerned political and economic subjects. Scientific and technical intelligence as well as so-called active operations were also important areas of cooperation. The

security authorities of the Polish People's Republic were not treated as an equal partner by the KGB. Very often they were forced to give more than they received in return. Cooperation with Soviet intelligence ceased in the first quarter of 1990 as a result of the change in the state's foreign policy directions.

Keywords: intelligence, civilian intelligence, Ministry of the Interior, Department I of the Ministry of the Interior, Security Service, KGB, First Main Directorate of the KGB, the Union of Soviet Socialist Republics, the Cold War

Witold Bagieński (b. 1980) – PhD in humanities, historian, graduate of the Institute of History at the University of Warsaw, employee of the Department of Archival Research and Source Edition of the Archive of the Institute of National Remembrance in Warsaw. Author of the monograph *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961* [Civil Intelligence of People's Poland in 1945–1961] (2017). Editor of the source edition of *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990* [Instructions and Regulations of the Civil Intelligence of the Polish People's Republic of 1953–1990] (2020). Co-editor of the multi-volume publication *Leksykon bezpieczeństwa. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* [Lexicon of the Security Service. Managerial Staff of the Security Apparatus in 1944–1956] (Vol. 1–4, 2020–2023) and source publications *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* [Stanisław Mikołajczyk in the Documents of the Security Apparatus] (Vol. 1–3, 2010) and *Afera "Żelazo" w dokumentach MSW i PZPR* [The "Żelazo" Scandal in the Documents of the Ministry of the Interior and the Polish United Workers' Party] (2013).